

İHTİFALCİ MEHMED ZİYÂ

(ö. 1930)

İstanbul'daki tarihî eserler hakkında
çalışmaları bulunan
araştırmacı ve eğitimci.

Doğum tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler yer alırsa da sicill-i ahvâl kayıtlarına göre 1283'te (1866-67) İstanbul'da Süleymaniye semtinde dünyaya geldiği anlaşılmaktadır. Babası Tokat Evkâf-ı Hümâyunu müdürü Osman Vasfi Efendi'dir. Celâl Ergun, Mehmed Ziyâ'nın büyük dedesinin Baltacılar Kethüdâsı İsmâil Ağa, dedesinin de rikâb-ı hümâyun peyklerinden şair Eyyûbî Hâfız Civan Mehmed Ârif Ağa olduğunu kaydeder. Mehmed Ziyâ, Hamidiye (Hamîd-i Evvel) Sıbyan Mektebi'nde okuduktan sonra orta öğrenimini Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde yaptı (1886); aynı okulda kendi isteğiyle bir yıl İtalyanca tahsil etti. Üç yıl Sanâyi-i Nefîse Mektebi'nde okuyarak kara kalem resimden ikinci derece ile diploma aldı. Buradaki öğrenciliği sırasında Maliye Nezâreti Muhâsebe-i Umûmiyye Defter-i Kebîr-i Umûmî kısmında mülâzemetle memuriyete başladı 14 Ağustos 1889'da Gümûlcine İdâdisi târîh-i umûmî ve hikmet-i tabîiyye muallimi olarak öğretim mesleğine girdi. Bu tarihten sonra sırasıyla Edirne, Tekirdağ, Halep, Konya, Bursa, Midilli idâdîlerinde ve İstanbul'da Mahmudiye Rüşdiyesi ile Vefa, Numûne-i Terakkî ve Mercan idâdîlerinde çeşitli dersler verdi; zaman zaman müdürlük ve müfettişlik de yaptı. II. Meşrutiyet'ten sonra bulunduğu bazı önemli memuriyetleri arasında, İstatistik İdaresi müdürlüğünde iken Avrupa istatistikleri tarzında ilk defa ciddi bir rehber ve gerekçeli yıllık bir proje hazırladığı bilinmektedir.

Mehmed Ziyâ Bey, 15 Temmuz 1911'de kurulan İstanbul Muhibleri Cemiyeti'nin

nin faal üyelerinden oldu. Bir taraftan İstanbul'un tabii güzelliklerini ve tarihi eserlerini tanıtırken bir taraftan da bu eserlerin korunması için gerekli çalışmaları yapan cemiyet I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine kendiliğinden dağıldı. Daha sonra cemiyetin kurucularından Âsâr-ı Atika Müze-i Hümâyun müdürü Halil Ethem Bey'in başvurusu üzerine 30 Mayıs 1917'de kurulan Âsâr-ı Atika Ercümen-i Dâimîsi'ne üye seçildi. Bu encümünde Halil Ethem (Eldem), Mimar Kemâleddin, Efdaleddin (Tekiner) ve Celâl Esat'la (Arseven) birlikte çalıştı. Aynı dönemde Meclis-i Kebîr-i Maârif, Maarif Nezâreti Telif ve Tercüme Heyeti, Evkâf-ı İslâmiyye Meclisi, Târîh-i Osmânî Encümeni ile vakıf kütüphanelerinin islahı, medresetül-meşâ-yihin tesisi için kurulan komisyonlara da üye olan Mehmed Ziyâ, bu görevleri vesilesiyle İstanbul'un tarihî eserlerini yakından tanıma ve inceleme fırsatı buldu. Bunların fotoğraflarını çektirip kitâbelelerini kopya etti. Sokak sokak dolaştığı İstanbul'da mezar taşlarına varıncaya kadar çeşitli eserlerden notlar aldı.

27 Mart 1930'da vefat eden Ziyâ Bey'in cenazesi Eyüp'te Dedeler Mezarlığı bölümünde, aile sofası içine defnedildi. Bahariye Mevlevihânesi hazîresinde olan bu mezarlık üzerinde daha sonraki yıllarda, çeşitli fabrika ve atölyelerin kurulmasıyla Mehmed Ziyâ ile birlikte diğer aile fertlerinin mezarları da bakımsızlık yüzünden perişan hale gelmiştir.

Mehmed Ziyâ Bey'i meşhur eden bir özelliği de Türk tarihinin önemli olaylarının veya iz bırakmış kişilerin ölüm yıldönümlerinde ihtifaller düzenlemesi ve bu toplantılarda konuşmalar yapmasıdır. Türk milletinin üst üste gelen felâketlerin çökerttiği mânevîyatının düzelmesi ve halkın kendine güvenini arttırması için millî tarihin çeşitli konularını anma törenlerinin bir dereceye kadar fayda sağladığına inanan Mehmed Ziyâ Bey'e bundan dolayı "İhtifalci" lakabı yakıştırılmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra Meclis-i Meb'ûsan başkanlığına çektiği bir telgrafla "İstiklâl-i Osmânî"nin resmî ve millî bayramlar arasına girmesi kararının aldırılmasını sağlamış, Barbaros Hayreddin Paşa, Sokullu Mehmed Paşa, Mimar Sinan, Şeyh Galib gibi devlet adamları ve sanatkârların ölüm yıldönümlerinde, Cumhuriyet'ten sonra da İstanbul'un kurtuluşu gibi önemli tarihlerin yıldönümlerinde anma toplantılarının düzenlenmesi, bu toplantılarda günün mâna ve ehemmiyetini belir-

İhtifalci
Mehmed
Ziyâ'nın
mezar taşı -
Eyüp /
İstanbul

ten konuşmaların yapılması geleneğini başlatmıştır. Ziyâ Bey, bu yönüyle İstanbul halkı kadar devlet erkânına da kendini kabul ettirmiş, hatta Fransız yazarı Pierre Loti'nin İstanbul'a son gelişlerinden birinde onun adına bir mehtap faslı düzenlenmesi için resmen görevlendirilmiştir.

Eserleri. 1. *Târîh-i Sanâyi'* (İstanbul 1309). Müellif, II. Abdülhamid'e takdim edilen bu ilk eserinden dolayı gümüş liyakat almış ve dördüncü rütbeden Osmânî nişanı ile taltif edilmiştir. 2. *Vesâik-i Kadîme-i Edebiyye* (Bursa 1313). 3. *Resimli İlm-i Nebâtât* (İstanbul 1314). 4. *Âlem-i İslâmiyyet: Açe Tarihi* (İstanbul 1316). Uzakdoğu'da bulunan müslüman Açe Sultanlığı hakkında bilgi veren ve baş tarafında ülkenin Hollandalılar tarafından işgal edilip halkına zulmedildiği vurgulanarak İslâm dünyasını uyarma gayreti içinde bulunan, tercüme ve telif yoluyla hazırlanmış resimli bir eserdir. 5. *Rehber-i Usûl-i Tercüme* (İstanbul 1325). 6. *Kariye Câmi-i Şerîfi* (İstanbul 1326). Mehmed Ziyâ'nın İstanbul'a dair çalışmalarının ilki olan eserde binanın tarihçesi, sanat değeri, mozaik ve fresko tekniğinde yapılmış resimleri hakkında bilgi verilmektedir. 7. *Konya Seyahati Hâtıratından* (İstanbul 1328). 8. *Bursa'dan Konya'ya Seyahat* (İstanbul 1328). Müellifin kendi ifadesine göre bütün Mevlevî büyüklerinin tercüme-i hâlini ihtiva edecek çapta (600 sayfa) hazırlanmış olan bir eser basılmak üzere verildiği matbaada kaybolmuş, daha sonra küçük hacimde olmak üzere bu iki eser vücuda getirilmiştir. Yerli ve yabancı tarih ve seyahatnâmelerden nakiller yapılan eserde Bursa, Bilecik, Bozüyük, İznik, Söğüt, Eskişehir, Kütahya, Akşehir ve Konya tarihî eserleri ve fotoğraflarıyla tanıtılmıştır (kitabın değerlendirilmesi için Alâaddin Eser, bk. bibl.). 9. *Yenikapı Mevlevihânesi* (İstanbul 1329). Mehmed Ziyâ, baş-

İhtifalci
Mehmed
Ziyâ Bey

lica kaynaklardan ve bizzat tanışıp görüş-tüğü Yenikapı Mevlevihânesi şeyhleri Celâleddin ve Abdülbâki dedeler, Eskişehir Dergâhı postnişini Hasan Dede, Edirne postnişini Hasan Dede, Aydınli Şeyh Eşref Dede, Bursa postnişini Mehmed Şemseddin Dede gibi şahsiyetlerden faydalana-rak meydana getirdiği bu eserinde özel-likle Mevlevî kültürü bakımından önemli bilgilere yer vermiştir. Kitapta Mevlânâ, Mevlevîlik tarikatı, Mevlevîliğin yetiştir-diği büyük simalar, Yenikapı Mevlevihâ-nesi, buradaki postnişinlerin hayat hikâ-yeleri anlatılmıştır. Kitabın Latin harfle-riyle sadeleştirilmiş ve kısaltılmış bir bas-kısı da yapılmıştır (*Yenikapı Mevlevihâ-nesi* [nşr. Yavuz Senemoğlu], İstanbul [1989]). 10. *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Âsâr-ı Bâkiyesi* (I-II, İstanbul 1336, 1928). İstanbul'un tarihi, eski eserleri ve şehrin Bizans dönemindeki tarihî topografyası hakkında bilgi veren eser çeşitli fotoğraflarla da süslenmiştir. Bunların bir kısmı daha önce yayımlanan gravür, plan ve ya desenler olmakla beraber aralarında Mehmed Ziyâ'nın Eski Eserler Encümeni üyeliği sırasında çekilmiş, bugün birer belge durumundaki fotoğraflar da yer almaktadır. Hacim bakımından daha ince olan II. cildin harf inkılâbı sebebiyle bas-kısının tamamlanmadığı anlaşılmaktadı-r. Kitabın en ilgi çekici yanı, çoğu orta-dan kalkmış olan Osmanlı dönemi Türk eserlerine dair notlar halinde verilmiş olan bilgilerdir. Mehmed Ziyâ Bey'in oğlu Celâl Ergun, *İstanbul ve Boğaziçi*'nin II. cildini yeni harflerle tekrar yayımlamaya girişmiştir (İstanbul 1937). Bu yeni baskı birçok yanlış ve atlamalarla dizilmiş, dip-notlar da esas metinle karıştırılmıştır. Ko-nuyla ilgili resimler de ihmal edilerek dos-yalardan çıkarılan eski fotoğraflar met-nin içine geliş güzel yerleştirilmiştir. 11. *İstanbul'daki Âsâr-ı Atika Hakkında Muhtasar Mâlûmat* (İstanbul 1338). İs-tanbul Ticaret Mekteb-i Âlîsi'nde veril-miş, bazı cami, kilise ve dikili taşlar hak-kında kısa bilgiler ihtiva eden bir konfe-rans metnidir. 12. *Siyer-i Nebî* (İstan-bul 1340). Müellifin Kadıköy Lisesi ulûm-i dîniyye muallimi iken hazırladığı bir ders kitabıdır.

Mehmed Ziyâ *Tasvîr-i Efkâr*, *İkdam*, *İleri*, *Büyük Mecmua* gibi gazete ve dergilerde birçok makale yazmış, *Nevsâl-i Ma'lûmat*'ın birinci senesi yayımını (İstanbul 1317) hazırlayanlar arasında da yer almıştır. Ayrıca II. Abdülhamid'in iste-ği üzerine bazı arkadaşlarıyla beraber

İbn Battûta Seyahatnâmesi'ni Fransız-ca'dan çevirmişse de bu çeviri yayımlan-mamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 104, s. 40-41; "Mehmed Ziyâ Bey", *Nevsâl-i Millî*, İstanbul 1330, s. 353-355; İbrahim Alâeddin Gövsa, "Mehmed Ziya", *Meşhur Adamlar Ansiklope-disi*, İstanbul 1936, IV, 1601; a.mlf., "Mehmed Ziya", *Türk Meşhurları*, s. 413; Celâl Ergun, "Merhum Babam ve Eseri Hakkında Birkaç Söz", *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1936; a.mlf., "İhtifalci Mehmed Ziya Bey", *Galatasaray*, sy. 3, İstanbul 1947, s. 21-22; M. Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları: Biyografi ve Bibliyografi*, İstanbul 1982, s. 115-116; Niza-mettin Nazif [Tepedelenlioğlu], "İhtifalci Ziya Bey Merhum", *Yeniğün*, sy. 3, İstanbul 1939, s. 4-5; Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "İhtifalci Ziya Bey'in 25nci Ölüm Yıldönümü (27 Mart 1955) Münasebetiyle", *TTOK Belleteni*, sy. 159 (1955), s. 3-5; Semavi Eyice, "Bir İstanbul Tarihçisi: İhtifalci Mehmed Ziya Bey", *İstanbul*, sy. 6, İs-tanbul 1993, s. 121-126; a.mlf., "Mehmed Ziya (İhtifalci)", *DBİst.A*, V, 369-371; Alâeddin Eser, "Bursa'dan Konya'ya Seyahat", *Müteferrika*, sy. 4, İstanbul 1994, s. 161-164; "Mehmed Ziya Bey (İhtifalci)", *TDEA*, VI, 223.

SEMAVİ EYİCE

İHTİKÂR

(الإحتكار)

Karaborsacılık,
istifçilik, vurgunculuk
ve tekellilik anlamında bir terim.

Sözlükte "hakını yemek, kötü davran-mak; kıtlaştırmak, tedavülden çekmek, istiflemek, tekeline almak" anlamların-daki hakr kökünden türeyen ihtikâr, "ti-carete malını pahalılaşması gayesiyle istifleyip piyasaya arzını geciktirmek" mânâ-sına gelmektedir. Aynı kökten gelen hükr ve hükre kelimeleri de ihtikâr anlamında kullanılmaktadır. İhtikâr yapana muhte-kir (hakir, hakkâr) denir. İhtikâr, salt istif-çilik anlamındaki iddihâr ya da ihtizân ve sırf tekellilik mânâsına gelen inhisâr ke-limelerine nisbetle daha geniş bir içeriğe sahiptir.

Hadislerde sık sık geçen ihtikâr kavra-mına Kur'an'da rastlanmamaktadır. Bu-nunla birlikte haksız yoldan kazanç sağ-lamayı yasaklayan âyetlerle (el-Bakara 2/188; en-Nisâ 4/161; el-A'râf 7/85) dinin ge-nel ahlâkî ilkeleri ihtikâr yasağının da do-laylı atıfları olarak kullanılır. Hukukî nite-liği ve sonuçları hakkında fakihler ve mez-hepler arasında ortaya çıkan görüş ayrılı-ğı, ihtikârın fıkıh terminolojisindeki ta-nımında bazı farklılıklara yol açmıştır. Me-selâ Hanefîler'den Kâsânî ihtikârı, "gıda

maddesinin şehirden veya küçük yerleşim merkezlerinin yakın çevresinden satın alınıp bekletilmesi ve böylece bölge halkına zarar verilmesi" şeklinde, Abdul-lah b. Mahmûd el-Mevsîlî, "temel yiyecek maddelerinin şehrin piyasasından veya onu besleyen bölgelerden satın alınıp pahalılaşmaya kadar stoklanması" olarak tarif etmekte, ayırıcı bir vasıf olarak kamu zararının esas alınacağını vurgula-maktadır. Şâfiî kaynaklarında ihtikâr, "da-yanıklı temel yiyecek maddelerinin vb.nin piyasasının yükselmeye başladığı bir sırada satın alınıp fiyatlar iyice arttığında sat-mak için istiflenmesi" şeklinde tarif edil-ir. Mâlikîler'den Bâcî ticaret metninin, Hanbelîler'den Buhûti azığın, Takıyyüddin İbn Teymiyye ise kamunun ihtiyaç duydu-ğu temel yiyecek maddelerinin pahalılaş-ması maksadıyla satın alınarak istiflen-mesi şeklinde tanımlamaktadır. Tanım-lar arasında görülen kısmî farklılıklar ihtikârın unsur ve şartları ile bunların ta-nıma dahil edilip edilmemesi konusunda fakihlerin farklı görüşlerde olmasından kaynaklanır. Bu farklılığa yol açan ana hususlar ise malın cinsi, satın alma, niyet, istifçilik, toplumsal ihtiyaç, mal darlığı, kamu zararı, müddet ve mekândır. Fakihlerin ve fıkıh mezheplerinin kısmî farklılıklar içeren yaklaşımları göz önüne alı-narak ihtikâra, "darlığı kamuya zarar ve-recek tüketim mallarının kıtlık yaratmak amacı ya da fiyat artışı beklentisiyle piya-sadan çekilmesi" şeklinde kapsamlı bir tanım getirilebilir.

a) Hükmü. Genelde insanların ihtiyaç-larını sömürerek az emekle kolay kazanç sağlama arzusuna dayanan ihtikâr, özel-likle zorunlu tüketim maddeleri söz ko-nusu olduğunda ihtiyaç sahiplerinin, ne-ticede de toplumun zarar görmesine se-bebiyet vereceği gibi uzun müddet devamı halinde sosyal bunalımlara yol açabi-lir. Bu sebeple ihtikârın İslâm'da olduğu gibi önceki dinlerde de yasaklandığı gö-rülmektedir. Meselâ Talmud'da meyve, zeytin ve un gibi temel gıda maddeleri-nin ihtikârı yasaklanırken kimyon, kara biber vb. baharatlarda böyle bir yasakla-maya ihtiyaç duyulmamıştır. Ayrıca nor-mal şartlarda çiftçinin kendi ürününü satmayıp bekletmesi câiz görülürken bu davranış kıtlık zamanları için yasaklan-mıştır. Yokluk dönemlerinde temel gıda maddelerinin Filistin dışına çıkarılması-na da izin verilmemiştir (*The Babylonian Talmud: Baba Bathra*, s. 90^b-91^a).

İhtikârın, dinen çirkin ve kötü bir dav-ranış olarak kabul edilmekle birlikte ha-